

תרבות וספרות

פובליציסטיקה ישראלית לנוכח ביקורת מוסרית פוליטית ביצירות של סול בלו ופיליפ רות

עמרי אשר

תקציר

במאמר זה אבחן מקרה מייצג שבו השיח הספרותי והפובליציסטי בישראל נדרש לביקורת מוסרית פוליטית יהודית-אמריקנית. אתמקד בהתקבלות הרומנים **מה מעיק על פורטנוי** מאת פיליפ רות ו**כוכב הלכת של מור סאמלר** מאת סול בלו, שיצאו לאור לראשונה בתרגום לעברית בראשית שנות השבעים, ופרקים אחדים בהם מעמידים תמונה בלתי מחמיאה של לאומנות וכוחניות ישראלית. בלו ורות היו מן הסופרים החשובים הראשונים שהציגו את דמותה של ישראל באורח ביקורתי בשנים שבהן ביקורת כזאת הייתה עדיין נדירה ואפילו שערורייתית למדי בזרם המרכזי של הספרות והתרבות היהודית-אמריקנית. דרכם של המבקרים הישראלים להתמודד עם מה שהם תפסו כביקורת מוסרית מצד באי כוחה האינטלקטואלים של הקהילה היהודית באמריקה, הייתה לערער על הלגיטימציה של ביקורת שמקורה במבט יהודי מעבר לים. אטען כי מתחת לפני השטח של הדיון הגלוי על סוגיות אקטואליות של פוליטיקה ומוסר, הכתיבה את הטון בשיח הישראלי מערכת היחסים הטעונה בין מולדת לתפוצה, והעיסוק שנגזר ממנה בזהות יהודית. המבקרים השתמשו ברטוריקה מגוונת כדי להציג את הביקורת ברומנים הנידונים כ'פחות יהודית' או כ'לא יהודית', כך שתשתמע עדיפותה של החלופה הישראלית לחיים יהודיים באמריקה.

מילות מפתח: ביקורת מוסרית מהתפוצה, התקבלות, יחסי ישראל-יהדות אמריקה, סול בלו, פיליפ רות, שנות השבעים בישראל, תרגום ספרותי

ב־1 בדצמבר 2021 התפרסמה בעיתון **הארץ** רשימת ביקורת על הרומן **הנתניהו** מאת הסופר היהודי-אמריקני ג'ושוע כהן, שראה אור בתרגום לעברית בהוצאת הבה לאור, לאחר סירובן של שתי הוצאות ישראליות מרכזיות יותר לפרסמו בשל נושאו הטעון. **הנתניהו**, קומדיית מצבים סאטירית, מתארת את ביקורה של משפחת נתניהו – ההיסטוריון בן-ציון נתניהו, אשתו ושלושת בניו הקטנים – אצל איש אקדמיה יהודי באוניברסיטת קורנל, בן דמותו של חוקר הספרות הרולד בלום, ב־1959, לקראת ריאיון עבודה של נתניהו

* מחקר זה נתמך בידי הקרן הלאומית למדע, מענק מס' 1216/21.

האב. בעקבות 'הפלישה הישראלית לחיי היהודים [האמריקנים]', כפי שמכנה המבקר נועם שיזף את ההתנהגות הוולגרית, החשדנית ושונאת הגויים של (דמויות) בני משפחת נתניהו, המתוארות בידי כהן בלעג ארסי. הוא משער ש'כך נראים למחבר [היהודי-אמריקני] הישראלים כולם'. עם זאת, 'רוחו של הבן מרחפת מעל הספר כולו'. שיזף מזהה ברומן ביקורת על התנהגות המוסרית והפוליטית של ראש ממשלת ישראל לשעבר, בנימין נתניהו, בעשורים האחרונים. בסוף רשימתו שיזף מותח ביקורת על כהן, על מה שהוא תופס כעמדה 'מעט מפונקת, מעט מיתממת', המסירה אחריות מחלקם של יהודי אמריקה בעוולות של המדיניות הישראלית כלפי הפלשתינים המתרחשות בשמם, והודות לתמיכתם.¹ עמדה זו 'מותירה בסוף הקריאה טעם מריר בפיו [של הקורא העברי]', לדידו של המבקר. גם בטור שחיבר הסופר ג'ושוע כהן בתגובה לסקירה של שיזף, עומדת בלב דיונו לא היצירה הספרותית עצמה אלא זהותם המוסרית של יהודי אמריקה, אשר מוגדרת בו במידה רבה על פי התייחסותם לישראל.²

ספרו של כהן אינו חריג בעשורים האחרונים, שבמהלכם פגש הציבור הישראלי באינטנסיביות גוברת ביטויים של ביקורת מוסרית מצד יהודי ארצות הברית במישורים הפוליטי, הדתי והתרבותי. על רקע הפער המתרחב בין השקפות העולם הדומיננטיות בשני המרכזים היהודיים הגדולים, בעיקר בנוגע למדיניותה של ישראל בגדה המערבית ולסוגיות של פלורליזם דתי, חלה בשנים האחרונות עלייה הן בהיקפה הן בעוצמתה של ביקורת זו. הגם שחוקרים של יחסי ישראל עם יהדות ארצות הברית חלוקים בנוגע להשלכותיה של הביקורת על טיב היחסים בין המרכזים היהודיים, ואחדים אף רואים בה עדות לקרבה, אין עוררין על עובדת החרפתה.³

יחסה המסויג והביקורתי של יהדות אמריקה כלפי ישראל זכה לתשומת לב מחקרית רבה בשנים האחרונות, אך התגובות הישראליות לביקורת הזאת, שרשימתו של שיזף היא דוגמה אחת מני רבות להן, כמעט לא נידונו.⁴ במאמר זה אני מבקש לעשות צעד להשלמת החסר ולדון בנקודות המבט הישראליות על הביקורת המוסרית-פוליטית היהודית האמריקנית, ולהתמקד באחדים ממופעי החשובים הראשונים של הביקורת הזאת בספרה התרבותית ובבידיון הספרותי, בראשית שנות השבעים. הנחת המוצא שלי היא שביקורת מוסרית-פוליטית על ישראל מצד יהודי התפוצה האמריקנית אינה ככל

1 נועם שיזף, 'מהו עידן נתניהו בעיני יהודים אמריקאים אם לא משבר זהות מתמשך?', *הארץ*, 1.12.2021.

2 ג'ושוע כהן, 'אנחנו עוזרים לממן גם את כפת ברזל וגם את הכיבוש', שם, 9.12.2021.

3 Theodore Sasson, *The New American Zionism*, New York University Press, New York 2013; Dov Waxman, *Trouble in the Tribe: The American Jewish Conflict over Israel*, Princeton University Press, Princeton NJ 2016.

4 יוצאת דופן בתחום הספרותי, הרלוונטי למאמר זה, היא סקירתו הכללית של דוד הדר על התקבלות של פיליפ רות בישראל, שבה אפשר למצוא התייחסויות אחדות למה שנתפס בספריו של רות כביקורת מוסרית-פוליטית על ישראל. ראו: David Hadar, *Affiliated Identities in Jewish American Literature*, Bloomsbury Academic, New York 2020, pp. 127-142.

ביקורת מוסרית-פוליטית; על אחת כמה וכמה כשמדובר באנשי רוח יהודים אמריקנים בעלי שם, אשר נהגו באותן שנים מהוון סימבולי אשר הקנה משנה תוקף לביקורתם. גם אם תכניה הקונקרטיים של הביקורת דומים לאלה שביטאו דמויות לא-יהודיות, היא עשויה להיתפס בתרבות העברית המקומית כנושאת משמעות מיוחדת ולעורר תגובות שביקורת 'לא-יהודית' לא הייתה מעוררת. המטען הזה אינו ייחודי ליחסי ישראל עם התפוצה היהודית, אלא פן מרכזי במערכת היחסים שבין כל ארץ אֶם לתפוצותיה. העיסוק המחקרי בשנים האחרונות ביחסים שבין ארצות אֶם לתפוצותיהן היטיב לחשוף את המטען האידיאולוגי המגולם במגע בין הקהילות הללו, אולם הדבר נעשה בעיקר בנוגע לשאלת המעורבות הכלכלית והפוליטית או האזרחית-הומניטרית של התפוצות במדינת האֶם בעידן הגלובליזציה.⁵ מקרה המבחן הנידון כאן ממחיש כי המפגש בין מדינות אֶם לתפוצותיהן בזירה התרבותית עשוי להיות לא פחות טעון, בפרט כשהוא נוגע לדימוייה ולתפיסתה העצמית של הקהילה במדינת האֶם.

עיקר הדיון במאמר נסוב על התקבלותם של שני רומנים מאת מחברים יהודים-אמריקנים, מה מעיק על פורטנווי מאת פיליפ רות, וכוכב הלכת של מר סאמלר מאת סול בלו, שתורגמו לעברית בראשית שנות השבעים.⁶ הרומנים של רות ובלו נמנו עם היצירות הראשונות של מחברים אמריקנים חשובים ממוצא יהודי שעימתו את הקורא העברי עם דימויים לא מחמיאים של ישראל, ותרגומם עומד בשורשי המפגש הישראלי המתמשך והמשתנה עם ביקורת מוסרית-פוליטית מצד הזרם המרכזי בתרבות היהודית-אמריקנית. התרגום מספק זירה מועילה במיוחד לבחון מפגשים מן הסוג הזה, כי הוא מגלם חצייה של גבולות תרבותיים ולאומיים, ועשוי להפגיש את קהל הקוראים עם דימויים שלא רק אינם עולים בקנה אחד עם תפיסתם העצמית, אלא גם מערערים על הנחות יסוד בזהותם.⁷ ואכן, במקרה שלנו סייע אמנם התרגום הספרותי לגשר על פער הלשון ולהעמיק את ההיכרות ההדדית בין הקהילות, אך גם הזין מפגש רווי מתח בין זהויות יהודיות מתחרות במולדת ובתפוצה.

כמו כל תרגום, התרגום לעברית של יוצרים יהודים-אמריקנים הוא ביסודו פעולה של תיווך של רעיונות ודימויים, פרקטיקה המעצבת ומסדירה את המשמעות שמוחסת ליצירות המקור בתרבות הקולטת.⁸ לפיכך המפגש הטקסטואלי המגולם בתרגום על פי

Jean Michel Lafleur, *Transnational Politics and the State: The External Voting Rights of Diasporas*, Routledge, New York 2013; Terrence Lyons and Peter Mandaville, *Politics from Afar: Transnational Diasporas and Networks*, Columbia University Press, New York 2012

פיליפ רות, *מה מעיק על פורטנווי*, שוקן, ירושלים 1970; סול בלו, *כוכב הלכת של מר סאמלר*, ספריית פועלים, תל אביב 1971.

André Lefevere, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, Routledge, New York 2016

Sonia Cunico and Jeremy Munday, 'Encounters and Clashes: Introduction to Translation and Ideology', *The Translator*, 13, 2 (Special Issue: *Translation and Ideology*, 2007), pp. 141-149

רוב אינו חף מאידאולוגיה. בהשוואה צמודה של נוסחי המקור והתרגום של הרומנים לא התגלו בטקסט מניפולציות אידאולוגיות. אולם עבודת התיווך של הספרות המתורגמת אינה מוגבלת רק לתהליך התרגום עצמו. סוכנים חשובים נוספים המשתתפים בתיווך, לצד המתרגמים והמוציאים לאור, הם מבקרי היצירות המתורגמות, הממלאים תפקיד חשוב בהנגשתן לקהליהן החדשים. הסוציולוגים של התרגום, יוהאן היילברון וג'וזל ספירו, כתבו: '[מבקרי ספרות] מעניקים פרשנות חדשה לטקסטים מתורגמים כפונקציה של מה שמונח על הכף בשדה ההתקבלות', והסיקו מכך שיש לראות באותם מבקרים 'משתתפים במעשה התרגום, שעושים מאמץ לשמר את הסדר ההיררכי של הערכים במרחב הזה, או לחתור תחתיו'.⁹ ברוח דבריהם של היילברון וספירו נוכל לומר שהאופנים שבהם ניגשו מבקרי ספרות מן הזרם המרכזי בעיתונות הישראלית לעסוק ביצירות הנידונות ובביקורת המוסרית המובלעת בהן, שופכים אור על 'הסדר ההיררכי של הערכים' במרחב התרבות הישראלית בת הזמן. בייחוד הם יכולים ללמד אותנו על היחס הישראלי לחלופה המתחרה החשובה ביותר לזהות יהודית מודרנית, בוודאי במחצית השנייה של המאה ה-20 ובתחילת המאה ה-21 – יהדות אמריקה.

ייאמר מראש שלא כל המבקרים העניקו הקשר למה שהם תפסו כגישה המכפיפה את הפרשנות הספרותית לפרשנות חברתית. היו גם קולות אחדים ששללו במפורש אוריינטציה פובליציסטית המתייחסת למשמעויותיה החברתיות של יצירת ספרות.¹⁰ אולם לנוכח טבעה של מערכת היחסים ההיסטורית בין ישראל לתפוצות, נראה שאין זה מקרי שאלה לא היו הרוב. בשיח הספרותי הפופולרי על 'האפיונות הישראליות' ברומנים המתורגמים של רות ובלו, הממד הפובליציסטי היה שכיח למדי. עדותו העצמית של גרשם שלום, ברשימתו על מה מעיק על פורטנוי בהארץ ביוני 1969, 'לא על התעודה הספרותית כתבתי, כי אם על התעודה המשמשת עדות לפסיכולוגיה חברתית, מעבר לתחום הערכים הספרותיים',¹¹ הייתה נכונה כנראה למבקרים ישראלים נוספים של הספר. גם אם הם לא בהכרח קיבלו עליהם את ההפרדה שעשה שלום בין שני סוגי הכתיבה, רבים מהם חשו כמותו לא רק לגיטימציה אלא גם חובה להתמודד עם האתגר החברתי-אידאולוגי העולה מאותם היבטים ש'מעבר לתחום הערכים הספרותיים'. דרכי התמודדותם של המבקרים, ותפיסת העולם שהיא משקפת, הן הנושא במאמר זה. מטרתי העיקרית אינה להציע אפוא

9 Johan Heilbron and Gisèle Sapiro, 'Outline for a Sociology of Translation: Current Issues and Future Prospects', in: Michaela Wolf and Alexandra Fukari (eds.), *Constructing a Sociology of Translation*, John Benjamins, Amsterdam 2007, pp. 103, 104 (אם לא צוין אחרת, התרגום לעברית הוא של המחבר).

10 דוגמה מובהקת לרשימה שיצאה נגד סקירות 'חברתיות' של מה מעיק על פורטנוי ואף נתלתה לשם כך בשיוכו האקדמי של מחברה, ראו: בנימין קדר, 'מכתב לעורך', הארץ, מוסף תרבות וספרות, 27.6.1969.

11 גרשם שלום, 'ביקורת חברתית – לא ספרותית', שם, 4.7.1969. נדפס מחדש בספרו *דברים בגו: פרקי מורשת ותחיה*, עם עובד, תל אביב 1976, עמ' 536.

פרשנות חדשה לקטעים המתייחסים לישראל ביצירותיהם של בלו ורות, שנידונו כבר במחקר, הגם שתינקט בו בהכרח עמדה פרשנית כלפיהם בעת ניתוח התקבלותם.¹² גם לא עולה בו בצורה ישירה השאלה אם הביקורת המוסרית האקטואלית המובלעת בקטעים אלה מבוססת או מוצדקת, או אם נכון לזהות בהם ביקורת מכוונת מצדם של בלו ורות. סוגיות אלה רלוונטיות פחות לחשיפתה של תפיסת העולם הישראלית המובלעת ברשימות הביקורת. על פי אותו העיקרון, הכתיבה האקדמית המעטה בעברית שעסקה ביצירות אלה לא תעמוד במוקד המאמר, אלא הרשימות והטורים שהתפרסמו בעיתונים היומיים ובירחונים הספרותיים המוכרים. שם היה הממד האידיאולוגי גלוי וכולט יותר וניטיב ללמוד ממבעיו על העמדות שרווחו בשיח בישראל בת הזמן. מובן שאין בכך כדי להניח שהחברה הישראלית בכללותה מיוצגת בצורה מלאה בביקורות, או שקיימת 'ראיית עולם ישראלית' מובחנת שאפשר לתפוס אותה כך. יתרה מזאת, המבקרים עצמם לא היו מקשה אחת ונבדלו ביניהם ברקע הביוגרפי ובאוריינטציה האינטלקטואלית, החברתית והפוליטית. אולם דווקא השוני הזה מדגיש את המגמה המשותפת שאפשר למצוא בדבריהם. הגיוון האינהרנטי בקבוצה זו של מבקרים ואנשי רוח מבליט את הפן המשותף במגמה שיצרו בשיח העיתונאי והספרותי הפופולרי בשנות השבעים, ובדרכיהם לנסות לעצב ולייצג את הזהויות היהודיות ה'נכונות' בשנים אלה. על המשותף הזה אבקש להצביע.

טענתי העיקרית במאמר היא שדיונים במוספי הספרות ובעיתונות הכללית בישראל בשנות השבעים על דימויים של התנהלות ישראלית בלתי-מוסרית בכתיבתם של בלו ורות, חושפים פולמוס בין מולדת לתפוצה על הון סימבולי בעולם היהודי. דרכם של המבקרים הישראלים להתמודד עם ייצוגים ספרותיים של מיליטריזם או לאומנות ישראליים לא הייתה בהתייחסות למציאות שאלה תיארו, אלא בערעור על 'יהודיותם' של הסופרים, ובהצגתם כנתונים להשפעות לא-יהודיות בשל הוויית חייהם הדיאספורית. בדרך זו ביקשו המבקרים הישראלים לערער על הלגיטימציה של הביקורת ולבטל את תוקפה. מסגרת זו של זהות יהודית, שבה ידם של הישראלים על העליונה מבחינה אידיאולוגית, שימשה את המבקרים כדי להסיט את הדיון מן העיסוק בסוגייה אשר התבססה על הניגוד 'מוסרי-לא מוסרי', והייתה נוחה להם פחות, לסוגייה שהתבססה על הניגוד 'מולדת-תפוצה', והייתה נוחה להם יותר.

את הדיון במאמר זה יש לראות כראשיתו של מחקר שראוי יהיה להרחיבו בהמשך למחקר מקיף יותר. בעשורים האחרונים נכתבה סיפורת יהודית-אמריקנית מגוונת הכוללת ייצוגים שונים של ישראל, שחלקם מציג את החברה הישראלית באור אמביוולנטי מאוד. יצירות רבות מן הקורפוס הספרותי הזה תורגמו לעברית. מחקר עתידי עשוי אפוא לסקור

12 לדיון באפיוזודות הישראליות ברומנים אלה, ראו, למשל: Emily Miller Budick, *Blacks and Jews* in Literary Conversation, Cambridge University Press, Cambridge 1998, pp. 149-160; Claudia Görg, 'Portnoy, the American Jew in Israel', *International Fiction Review*, 23 (1996), pp. 59-66; Brett Ashley Kaplan, *Jewish Anxiety and the Novels of Philip Roth*, Bloomsbury Academic, New York 2015, pp. 29-34

את ההתקבלות בישראל של יצירות מאוחרות יותר של בלו ורות, וכן של סופרים יהודים אחרים בני הדור הנוכחי, כמו ג'ונתן ספרן פוייר, נתן אנגלנדר, מייקל שייבון, ניקול קראוס ועוד.¹³ בלו ורות היו כנראה הסופרים החשובים הראשונים ששיקפו לישראל את דמותה באורח ביקורתי, בשנים שבהן ביקורת כזאת הייתה עדיין נדירה ואפילו שערורייתית למדי בזרם המרכזי של הספרות והתרבות היהודית-אמריקנית.¹⁴ אופני התקבלותה בארץ של בבואה זו עשויים לשמש כנקודת ייחוס מועילה לכל דיון עתידי בנושא.

הייצוג של ישראל ביצירות הנידונות

שני הרומנים שהתקבלותם תידון כאן הם **מה מעיק על פורטנוי** מאת פיליפ רות שהתפרסם בהוצאת שוקן ב-1970, ו**כוכב הלכת של מר סאמלר** מאת סול בלו, שיצא בהוצאת ספרית פועלים ב-1971, שניהם בתרגומו לעברית של חיים גליקשטיין. מרכזיותן של שתי היצירות מתבטאת בהשתייכותן לא רק לקנון היהודי-האמריקני אלא גם לקנון הספרותי האמריקני הכללי. **מה מעיק על פורטנוי**, שעורר שערורייה כשיצא לאור בעיקר בשל בוטות תיאורי המין שבו, נשאר עד היום הרומן המשפיע והידוע ביותר של רות, ונחשב בעיני רבים לאחד הרומנים האמריקנים החשובים במאה ה-20. **כוכב הלכת של מר סאמלר** זיכה את מחברו בפרס הספר הלאומי האמריקני, סייע לבסס את מעמדו של בלו כאחד הסופרים המרכזיים בדורו, וסלל את דרכו לזכייה בפרס נובל ב-1976. על המעמד שיוחס למה **מעיק על פורטנוי** ול**כוכב הלכת של מר סאמלר** במו"לות המקומית תעיד העובדה שהם ראו אור בעברית בסמיכות רבה לפרסומם במקור – שנה בלבד לאחר שראו אור באמריקה; זאת להבדיל מרוב הרומנים של מחברים יהודים-אמריקנים בני הזמן.

מה מעיק על פורטנוי מביא את סיפורו של גבר יהודי כבן שלושים מניו ג'רסי, אלכס פורטנוי, כפי שהוא מגולל אותו בגוף ראשון לפני הפסיכיאטר שלו, שפילפוגל. פורטנוי מתאר את ילדותו כבן לאם יהודייה דומיננטית וחונקת, ואת מעלליו המיניים הבוטים, האמתיים או המדומיינים, בנערותו ובבגרותו. אלה מעולם לא הביאו לו סיפוק, להרגשתו, בשל הערכים ותחושות האשם שהפנים כבן למשפחה יהודית זעיר-בורגנית מהפרברים האמריקנים בשנות החמישים והשישים. ניסיונות ההיטמעות וההיבדלות של המשפחה היהודית הקרתנית ושל פורטנוי עצמו, המבקש להוכיח את שייכותו לחברה האמריקנית

13 ראו, למשל: Andrew Furman, *Israel Through the Jewish-American Imagination: A Survey of Jewish-American Literature on Israel 1928-1995*, State University of New York Press, Albany 1997; Eli Lederhendler, 'Israel and America in Jewish American Writing', in: Victoria Aarons (ed.), *The New Jewish American Literary Studies*, Cambridge University Press, Cambridge 2019, pp. 59-73

14 Michael E. Staub, 'Wrestling with Politics: Jewish American Writing from Left to Right (and Back Again)', in: *ibid.*, pp. 45-58

בכך שישכב עם מספר רב ככל האפשר של 'שיקסות', הם הרקע לטון הקומי הפרוע ברומן. האפיזודה הישראלית חותמת את הרומן. בפרק שכותרתו 'בגלות' (In exile), פורטנוי נוחת בישראל ונוכח לגלות שסכסוכיו הפנימיים וחוסר יכולתו להגיע לסיפוק מיני לא פחתו כלל בישראל, ולמעשה אף החריפו.¹⁵ המדינה היהודית זרה לו ומגוחכת בעיניו. פורטנוי פוגש שתי נשים ישראליות, קצינה בצבא ואשת קיבוץ יוצאת צבא המתנדבת לפנות סלעים בגבול הצפון, שתיהן חסונות ובוטחות בעצמן אך בעלות מנטליות לאומית דוגמטית ויהירה. המפגשים המיניים עמן מביישים, ופורטנוי סובל מאין־אונות. במפגש עם בת הקיבוץ, נעמי, היא מסרבת לשידוליו האלימים, נאבקת בו בניסיונו הנואש לשכב איתה ומאשימה אותו בהומור עצמי ואף בשנאה עצמית גלוית – האשמה שהוא מקבל על עצמו בגאווה גלויה.¹⁶ רות מכוון אפוא את לעגו האירוני הן לנכות המינית והרגשית של גיבורו היהודי־אמריקני הן לפטרויטיות הדידקטית והקדושה־בעיני־עצמה של הנשים הישראליות, שמעצימה נכות זו.

כוכב הלכת של מר סאמלר מציג את דמותו של ארתור סאמלר, אינטלקטואל ניצול שואה בשנות השבעים לחייו, המשוטט בתחושות זרות אישית וחברתית בעיר ניו יורק בסוף שנות השישים. הרומן כתוב בגוף שלישי אך צמוד במבע משולב לתודעת גיבורו, איש המעמד הבינוני הניו־יורקי. עיקרו מיוחד להרהוריו של סאמלר על הדגרדציה המוסרית והתהפוכות החברתיות המבעבעות תחת החיים האמריקניים האורבניים בשנים האלה, בעוד סאמלר עצמו נקרע בין נקודת מבט שכלתנית ורגשית, בין ההתבוננות מן הצד להשתתפות פעילה בחברה. ישראל מיוצגת ברומן באמצעות דמותו של אייזן, גבר וולגרי הנשוי לבתו הבלתי יציבה נפשית של סאמלר, גם הוא ניצול שואה. אייזן מוצג כאיש ברברי, אלים ו'לא תרבותי', שחייו הביאו אותו לראות בעולם ג'ונגל רצחני שבו ההישרדות קודמת לכל שיקולי מוסר. בסצינת מפתח בסוף הרומן אייזן מכה כמעט למוות, בהתקף אלימות קיצוני, גנב שחור כדי להגן על מכרו של סאמלר מפניו.¹⁷ התנהגות זו של אייזן מעוררת בסאמלר התנגדות ושאת נפש. פרט לכך הרומן מציג בקצרה את ביקורו של סאמלר בישראל כעיתונאי זר המדווח על מלחמת ששת הימים.¹⁸ סאמלר נלווה לכוחות השריון בגבולות המערכה בדרום, ומתאר באופן גרפי למדי גוויות מצריות נפוחות ומרקיבות במדבר סיני, הנושאות סימנים להפצצות נפלים ישראליות.¹⁹ תיאורים אלה, ומאפייני דמותו של אייזן, נתפסו בעיני חוקרים כביקורת יהודית־אמריקנית על ההשלכות הברבריות של המיליטריזם הישראלי, תוצאת הטראומה של השואה. כפי שהציעה חוקרת

15 פיליפ רות, *מה מעיק על פורטנוי* (תרגם חיים גליקשטיין), שוקן, ירושלים תש"ל, עמ' 210-225.

16 שם, עמ' 220.

17 סול בלו, *כוכב הלכת של מר סאמלר* (תרגם חיים גליקשטיין), ספרית פועלים, מרחביה 1971, עמ' 211-212.

18 חלק זה מבוסס בחלקו על חוויותיו האישיות של בלו, שטס לסקר את מלחמת ששת הימים ככתב *Newsday*.

19 בלו, *כוכב הלכת של מר סאמלר*, עמ' 182-183.

הספרות אמילי בודיק, באמצעות תיאורים אלה מנסה בלו 'לייצג את הזהות הישראלית שיהודי אמריקה צריכים [...] להתנגד [resist] לה'.²⁰

הגם שהאפיזודות הישראליות במה מעיק על פורטנוי ובכוכב הלכת של מר סאמלר הן לא הליכה הנרטיבית או התמטית של הרומנים, ייחדו רשימות ביקורת רבות בעיתונות העברית – בין שהיו אזהדות או לא – מקום לא מבוטל, לעתים בלתי פרופורציוני, לייצוגים של ישראל. המפגש של המבקרים הישראלים עם הדיוקן שהציגו הסופרים היהודים-אמריקנים הביא לעתים קרובות להתבטאויות בעלות גוון אידאולוגי ואישי. תפיסה זו הייתה קשורה ישירות לזהותם של המחברים. מן המפורסמות הוא שבלו ורות הצהירו שאינם רואים את עצמם כסופרים 'יהודים',²¹ ובכל זאת בחר השיח הישראלי להתייחס אליהם כאל סופרים יהודים, ולעתים אף כבאי-כוחה של הקהילה היהודית-אמריקנית. הנטייה של מבקרים להכללות גורפות למדי מן הסופרים והספרים המתורגמים על התרבות שבתוכה נוצרו אופיינית לתהליכי ההתקבלות המקומיים של מה שנהוג לכנות 'ספרות עולם'. במקרה של מערכת יחסים בין מולדת לתפוצה, דומה שהדבר נכון כפליים.²² ואכן, הגם שבלו ורות העמידו ביצירותיהם דמויות אידיוסניקרטיות וקווים נרטיביים בלתי שכיחים, נתפסו אלה בביקורת העברית כעדות מהימנה לחיים היהודיים בארצות הברית. המבקרים נטו לזהות את הדמויות הראשיות, פורטנוי וסאמלר, עם רות ובלו בהתאמה, ואת פורטנוי-רות וסאמלר-בלו כנציגיה של יהדות אמריקה כולה.²³ 'כלל-ישראל עתיד לשלם מחיר בספר הזה', כתב גרשם שלום בהארץ על ספרו של רות, באופן שהיה אופייני גם לביקורות נוספות, 'כי ספר זה תעודה חברתית היא, ולא תעודה על מחלת-נפש אישית'.²⁴ האוריינטציה הזאת חצתה גבולות פוליטיים ואפיינה רשימות ביקורת שהתפרסמו בקשת שבין על המשמר משמאל לאומה מימין, וניכרה הן בעיתונים היומיים ידיעות אחרונות, מעריב והארץ הן בירחונים ספרותיים כגון מאזנים ועלי שיח. אנו מוצאים אותה אצל מבקרים בעלי רקע אישי, אינטלקטואלי ופרופסיונלי שונה. דוגמאות לכך הם ההוגה הרב-תרבותית ילדת קאהיר ז'קלין כהנוב,

Budick, *Blacks and Jews*, p. 154 20

Philip Roth, 'Second Dialogue in Israel', *Congress Bi-Weekly*, 16.9.1963, p. 3; 21

Chirantan Kulshreshta, 'A Conversation with Saul Bellow', in: Gloria Cronin and Ben Siegel (eds.), *Conversations with Saul Bellow*, University Press of Mississippi,

Jackson 1994, pp. 90-91

Omri Asscher, *Reading Israel, Reading America: The Politics of Translation*, 22
between Jews, Stanford University Press, Stanford, CA 2019, pp. 61, 100-102, 130-132

ראו, למשל, אהוד בן עזר, 'כוכב הלכת של מר סאמלר', על המשמר, 19.2.1971; ישראל גור, 'מין 23

וחמין', האומה, ח, 30 (1970). עמ' 255-264; משה דור, 'אלכס פורטנוי נגד האם היהודיה', מעריב,

25.5.1973; אליעזרה איג-זקוב, 'רפסודיה וירטואוזית על תו אחד', למרחב, 5.6.1970. איג-זקוב

מכריזה בביקורתה: 'אין כל חוץ בין פיליפ רות לבין אלכסנדר פורטנוי'; גור קורא: 'באמונה, מתעורר

בך רצון לקרוא לאדונים רות ופורטנוי: הפסיקו לבלבל את המוח!'; בן עזר מתייחס ל'סאמלר-בלו'

בביקורתו. ויש דוגמאות רבות נוספות.

24 שלום, דברים בנו, עמ' 537. ההדגשה במקור.

שרכשה את השכלתה באוניברסיטת קולומביה באמריקה, המשורר והמתרגם משה דור, שהשתייך לחבורת 'לקראת' והיה מיוצרי הכתיבה ה'ילידית' הארץ-ישראלית, הלשונאי יעקב רבי והסופר והפובליציסט אהוד בן עזר, שהיה בזמנו איש מפלגת ד"ש. אישים אלה ואחרים דנו באפיזודות הישראליות ברומנים כאילו מונח על הכף הרבה יותר מאשר עומק או טיב הכתיבה. המבקרים כתבו כמי שמשותפים בפולמוס בין תפיסות מתחרות של אתיקה וזהות יהודית במולדת ובתפוצה.

היחס המקומי לייצוגים של ישראל בספריהם של בלו ורות מעניין במיוחד לנוכח כמה מגמות בשנות השישים והשבעים. ראשית, על רקע התהדקות היחסים הפוליטיים ושיתוף הפעולה הצבאי בין ישראל לארצות הברית בשנים אלה, וההתרחקות הישראלית מברית המועצות, בה בעת עם החרפתה של המלחמה הקרה, העמיקה האמריקניזציה של החברה הישראלית במישור הכלכלי והתרבותי.²⁵ נוסף על כך אחיזתו של עקרון שלילת הגלות, מעמודי התווך במחשבה הציונית הקלאסית, בשיח הציבורי והאינטלקטואלי בישראל, התרופפה.²⁶ זאת בד בבד עם שנתפס בעיני היסטוריונים כחיפוש רוחני אחר שורשים יהודיים, שהלך והתעצם בתרבות העברית בת הזמן.²⁷ היבט מרכזי נוסף ברקע התהליכים הללו שהזין בעקיפין את נקודות המבט הישראליות, הוא מעמדה של ישראל עצמה בתרבות האמריקנית, בעיקר בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים. על אף הביקורת של תנועות השמאל החדש על ישראל בשנים אלה – שנות ההסתבכות האמריקנית בווייטנאם, עליית תרבות הנגד והשיח האינטלקטואלי בקמפוסים שביקש לכרוך את אמריקה וישראל באותו עולם מושגים אנטי-קולוניאלי – מייצגים סוף שנות השישים ותחילת שנות השבעים את הרגע ההיסטורי שבו הייתה ישראל אולי האהודה ביותר בזרם המרכזי של התרבות האמריקנית. הדבר בוודאי נכון לקהילה היהודית-אמריקנית, שאימצה את ישראל כ'דת האזרחית' שלה וכמרכיב המכריע בזהותה.

עוד יש לציין שבשנים האלה עוררה הספרות היהודית-אמריקנית שתורגמה לעברית עניין רב למדי בעיתונות ובמוספי הספרות, גם כאשר לא כללה כל אזכור לישראל. הייצוג הבדיוני של חיים יהודים-אמריקניים נטה לעורר במבקרים תגובה אמביוולנטית. המבקרים ביטאו תחושות של זיקה ושותפות גורל עם התפוצה האמריקנית, אך גם הציגו אותה כעומדת בפני סכנת כליה רוחנית בשל מה שראו כפגמים הנובעים מחיים בחברת רוב לא-יהודית. בה בעת הם ניכסו את הישגיהם האינטלקטואליים של יוצריה הבולטים ללאום היהודי-ישראלי, לצד מתיחת ביקורת על חוסר מחויבותם של יוצרים אלה לישראל.²⁸ בכל הנוגע לשיח הספרותי דומה אפוא ששלילת הגלות לא נעלמה לחלוטין, אלא שינתה צורה והתגלגלה בשלילה תרבותית של האפשרות לפזורה יהודית משגשגת.

25 חמי שיינבלט, 'לתפוס את אמריקה: תהליכי אמריקניזציה בחברה הישראלית, 1958-1967', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2017.

26 אניטה שפירא, 'לאן הלכה שלילת הגלות?', אלפיים, 25 (2003), עמ' 25-50.

27 שם, עמ' 38, 40-42.

28 Asscher, *Reading Israel, Reading America*, pp. 124-157

הקשר היסטורי לא פחות חשוב לדיון הוא השינוי שחל במדינה בעקבות כיבוש רצועת עזה והגדה המערבית במלחמת ששת הימים. המדיניות הישראלית להחיל שלטון צבאי על הפלסטינים יושבי השטחים עתידה הייתה לקבע למשך עשורים את השלכותיה הגאוגרפיות והמוסריות של המלחמה, ואת הדיכוי הנגזר מהן. בשנים אלה עמדו אנשי ספרות בחזית הביקורת משמאל בציבור בישראל. סופרים כעמוס עוז וא"ב יהושע לא רק שילבו ביטויים מורכבים של רפלקסיה מוסרית ביצירותיהם, אלא גם השתתפו בשיח הפוליטי וכך היו אולי לנציגיו המזוהים ביותר של השמאל הישראלי בארץ ובעולם. 'את ביטויי ההתנגדות [dissent] העמוקים והמשמעותיים ביותר יש לחפש לא בתקשורת ההמונים אלא בספרות הישראלית בת הזמן', כתב אמנון רובינשטיין ב־1970 בניו יורק טיימס. 'שם אפשר למצוא את החיפוש העצמי הכן ביותר, והמילים הנוקבות והשנויות במחלוקת ביותר על הקונפליקט היהודי-ערבי'.²⁹ רובינשטיין הוסיף וטען לפני קוראיו האמריקנים כי 'דור זה של סופרים צעירים הביע, כמעט ללא יוצא מן הכלל, אמפתיה לצד הערבי באופן שעשוי להפליא את הקורא הבלתי מנוסה [...] ערכים לאומיים נעלמו ממש מן הספרות [...] תחושת האשם כלפי הערבי היא התמה הדומיננטית בספרות הישראלית בשנים האחרונות'.³⁰ היוצרים הבולטים שרובינשטיין הזכיר ברשימתו, כגון עמוס עוז, א"ב יהושע וחנוך לוין, היו בשנים אלה מושא לביקורת בשדה הפובליציסטי והספרותי העברי, אך דומה שפועלם הפוליטי לא פגע כלל בהשתלבותם המהירה בקנון הספרותי המתגבש, ואולי אף הזין אותה.

לנוכח המגמות השונות הללו בשדה הגאוגרפיות, החברתי והספרותי, עולה השאלה: כיצד הגיב הזרם המרכזי בתרבות העברית בראשית שנות השבעים לביקורת המוסרית-פוליטית שנשמעה מפי ה'אחר' היהודי הדיאספורי הגדול ביותר שלה, מן העבר השני של האוקיינוס? כיצד נענו פובליציסטים ומבקרי ספרות ישראלים לדימויים ביקורתיים של ישראל כשפגשו בהם לראשונה בבידיון הספרותי היהודי-אמריקני?

'רב המכר באמריקה - על יהודי השונא את עצמו'

נתבונן תחילה בהתייחסות המבקרים הישראלים ל'פרק הישראלי' במה מעיק על פורטנוי של פיליפ רות. כזכור, בשני המפגשים האינטימיים של פורטנוי עם נשים ישראליות בפרק זה, רות יוצר שניות מובנית ביחסו של פורטנוי אליהן ואל המיניות שהן מייצגות. הנשים הישראליות מוצגות כחסונות ובטוחות בעצמן, אך גם מתוארות בלעג כלוקות במנטליות צבאית פטריארכאלית מלאה בעצמה, נטולת עומק וחסרת הומור. במפגש הראשון, אישה ישראלית (ששמה אינו מצוין) שואלת את פורטנוי ברצינות תהומית מה הוא אוהב

Amnon Rubinstein, 'And Now in Israel, a Fluttering of Doves', *The New York Times*, 29
26.7.1970

30 שם.

יותר: טרקטורים, בולדוזרים או טנקים. זהו דיוקנה של המיניות הישראלית, לדידו של פורטנוי. אחרי פגישה קצרה שבה הוא חווה אין-אונות, היא נפרדת ממנו בתחושה מרה, ופורטנוי נשאר בחדרו במלון כשהוא מדמיין אותה בלעג גם, 'מוכנה שיעלה עליה איזה מפקד של טנק'. גם במפגשו עם בת הקיבוץ נעמי, הדוחה את שידוליו האלימים, הוא סובל מאין-אונות. פורטנוי עצמו משועשע מן הסמליות בכך שהדבר קורה לו דווקא במדינת ישראל: 'מה תאמר על הסמליות הזאת, חבוב? [...] לא יכולתי לקיים קישוי-אבר בארץ הבחירה!', אך אינו מציע תוכן פרשני לסמליות זו.³¹

מטבע הדברים נקטו המבקרים הישראלים גישות שונות ומגוונות בהתמודדותם עם ייצוגה הטעון של ישראל בפרק זה. ובכל זאת, ובאופן שלא היה קשור בהכרח למידת אהדתם לרומן, אפשר למצוא בהן קו משותף: הם נטו לדחות על הסף את האפשרות שברומן מוצעת הסתכלות ביקורתית על הישראליות או קיבלו שקיימת הסתכלות ביקורתית כזאת אך דחו אותה כחסרת תוקף. הדבר נעשה לעתים בפסקנות ובקיצור נמרץ. כך, למשל, קבע הסופר אהרן מגד ברשימתו בעיתון דבר באוקטובר 1972, כי תיאורה של ישראל ברומן של רות הוא 'סטריאוטיפי ומזויף לחלוטין'. זהו אחד הקטעים הגרועים ביותר בספר, אך לא הבהיר.³² אסטרטגיה אחרת הייתה להתעלם מן האפיונה הישראלית ברומן ולא להזכירה בביקורת. כך נהגו מאיר רוסטון בהארץ, וחיה שליטא ועדית זרטל בדבר.³³ לגישה זו משמעות בייחוד עבור קוראי עברית שרשימות אלה היו מקור היכרותם העיקרי עם היצירה, שכן הם נותרו ללא ידיעה על ייצוגיה של ישראל בה.

אולם מעניינת יותר היא הרטוריקה ששימשה את המבקרים הישראלים ברשימות שהתייחסו לאין-אונות המינית של פורטנוי. האפשרות שהאין-אונות של פורטנוי קשורה בהתנהגותן המטיפנית, הלאומנית וחסרת ההומור של דמויות הנשים הישראליות, לא עלתה כלל ברשימות אלה. לדידם של המבקרים, האין-אונות של פורטנוי נבעה מהווייתו הדיאספורית הפגומה, מזהותו היהודית החצויה. 'נעמי הצברית, ב"קובלנת פורטנוי", היא התגלמות של "היהדות האותנטית"', פסק המסאי והלשונאי יעקב רבי במאזנים ביוני 1969, 'והמגע עימה מערער את עולמו של היהודי הצעיר מניוארק ונטל ממנו את יתרון כוחו הגברי'.³⁴ על פי רבי, ה'גלותיות' של פורטנוי מגדירה את מיניותו ומתקשרת לחוסר יכולת פתולוגי להתחבר ליהדות האותנטית, המיוצגת על ידי הנשים הישראליות. בצורה דומה מרגיעה יהודית אוריין את קוראיה ברשימתה על הספר בידיעות אחרונות בינואר 1970,

31 רות, מה מעיק על פורטנוי, עמ' 214.

32 אהרן מגד, 'מתסביכי השמאל היהודי', דבר, 20.10.1972.

33 חיה שליטא, 'מה מעיק על פורטנוי', שם, 15.5.1970; עדית זרטל, 'החיים כבדיחה יהודית כואבת', שם, 10.4.1970; מאיר רוסטון, 'הסמל של ה"ידישע מאמע"', הארץ, מוסף תרבות וספרות, 9.5.1970.

34 יעקב רבי, 'עקרות הרצון ומחאה לבטלה', מאזנים, 29 (יוני 1969), עמ' 62. הדבר דומה, לפי רבי, להתערערותו הנפשית של גיבור בסיפור אחר של רות, 'אלי הקנאי', שבו 'המגע [של עורך דין יהודי-אמריקני] עם "היהדות האותנטית", המגולמת באיש ירא-השמיים ובמלבושיו המסורתיים, משבשש עליו את עולמו'.

כי 'כישלוננו של פורטנוי [לתפקד מבחינה מינית] בא"י אינו מעיד על פגומותה של א"י אלא על פגומותו שלו'.³⁵ המפגש המיני יוצג על ידי המבקרים הישראלים כדיכוטומיה שבצדה האחד בריאות נפשית ובצדה השני חולי נזירי, ועל כן כמאבק המוכרע כמשחק סכום-אפס. כפי שחרף ר' רבינוביץ במעריב ביוני 1969, 'המגע בין הישראלית ליהודי מסתיים בכשלונו של היהודי'.³⁶

חשוב להסביר מדוע ראייה זו משקפת גישה אידאולוגית, שנחשפת בה התחרות שמתחת לפני השטח בין התפיסה העצמית הישראלית ובין התפיסה העצמית היהודית-אמריקנית. בפרק זה, כמו במקומות אחרים ברומן, הפואטיקה הדיאלקטית של רות נעוצה בדילוג בלתי פוסק, שאינו מוכרע, בין ייצוגים פסיכולוגיים, רעיוניים, או תרבותיים, שבעיקרם הם סטראוטיפיים במכוון. התנועה של רות בין הסטראוטיפים של היהודי הגלותי לאלה של היהודי הישראלי-ציוני נוספת לעג לכל אחד מהם וחותרת באירוניה תחת שניהם. לכן, שלא כמו באוריינטציה של הסקירות הישראליות, עליבותו של פורטנוי אין פירושה עליונותן של הדמויות הישראליות או בריאותן הנפשית, כשם שביזויה של המשפחה היהודית ברומן אין פירושו שההווי המשפחתי הנוצרי מוצג בפחות ארס. להפך, האין-אונות של פורטנוי עשויה להתפרש כאילו היא נובעת מן הפטריוטיות הנפוחה והדוגמתית של הנשים הישראליות. בכל זאת המבקרים הישראלים נטו לראות רק צד אחד במשוואה, נקודת מבטה של נעמי, בת הקיבוץ. אכן, כפי שציין חוקר הספרות היהודית-אמריקנית דוד הדר, המבקרים בעיתונות העברית בת הזמן ששו לאמץ את נקודת המבט הזאת, אף שהרומן 'לכל הפחות אמביוולנטי מאד לגביה'.³⁷ 'אין חדש תחת השמש היהודית הגלותית', סיכם משה דור במעריב במאי 1973, בתשובה לשאלה הרטורית, 'האם השנאה העצמית הקלאסית, שהפילה חללים כה רבים בין אינטלקטואלים יהודים בתפוצות, היא המדברת מתוך גרונו [של פורטנוי]?'. דור אימץ ללא סייג את קביעתה של נעמי כי ההומור של פורטנוי הוא 'הומור של גיטו', והציג את האמירות המיוחסות לה כאמת הבסיסית של הרומן: 'נעמי הצברית, שאלכס פורטנוי מאבד את אונו הגברי בפגישה-מאבק אתה, קובעת את הדיאגנוזה שלו: "אתה אינך אלא יהודי בעל שנאה עצמית". דומה, שאת התכונה היסודית הזו – מעל ומעבר לכשרון הכתיבה ולהצלפות הברקים הסאטיריים, שלעתים הם חושפניים להפליא – לא ביטלה מלכודת הזהב האמריקנית. להפך, היא משמשת לה חממה נדירה באיכותה'.³⁸ העובדה שנקודת מבטה של נעמי מוצגת ברומן כחלולה למדי, ושפורטנוי עצמו מאמץ בגאווה את הססמה של נעמי כי ההומור העצמי שלו הוא הומור גלותי, אינה נזכרת בביקורת.

35 יהודית אוריין, 'מין ויידישקייט, או: מי מפחד מפיליפ רות?', ידיעות אחרונות, 16.1.1970.

36 ר' רבינוביץ, 'היהודי האמריקאי על ספת פסיכיאטר', מעריב, 27.6.1969. וכפי שדור הדר העיר בצדק, רבינוביץ מיטיב ללהק כאן את פורטנוי לתפקידו המובחן כיהודי דיאספורי בכך שהוא מכנה אותו 'יהודי' בלבד ומשיל ממנו כך את זהותו האמריקנית. Hadar, *Affiliated Identities*, p. 132.

Hadar, *ibid.* 37

38 דור, 'אלכס פורטנוי נגד האם היהודיה'.

רשימתה של 'ש' שריה **במעריב** בפברואר 1969 גם היא אינה מכירה בעמדתו האירונית של הרומן כלפי הדמות הישראלית, ומזהה, ללא שמץ פרובלמטיקה, את ראייתה של הדמות עם הראייה של הרומן: 'נעמי', 'צברית' חנינית ולוהטת, מגלה בשאט נפש שאלכס אינו גברי כל עיקר. "מר פורטנוי, אינך אלא יהודי השונא את עצמו!" – היא אומרת לו בגילוי לב ופשטות צברית'. כותרת הסקירה של שריה מדגימה בגלוי את עמדתה האידאולוגית: 'רב המכר באמריקה – על יהודי השונא את עצמו'. מבחינתה, רות חושף את 'נפשו החצויה של יהודי גלותי', ובאפיזודה הישראלית הרומן מדגים כי דרכו של פורטנוי להתמודד עם קשייו היא, באורח טיפוס, 'פתרון יהודי-גלותי מובהק: בריחה'.³⁹

המבקרים המעטים שהכירו בעוקצנות הסאטירית של רות נטו לראות אותה מבעד לפריזמה מוטה שסילפה את משמעותה. כך, למשל, ברשימתו על הרומן **במאזנים** בפברואר 1970, כופה מרדכי אבישי פרשנות ציונית על העובדה שפורטנוי מתרפק על זיכרון ילדות מחמם-לב ממשחק בייסבול שכונתי בניו ג'רסי דווקא במהלך הטיסה לישראל. לדידו של אבישי,

עם נחיתת המטוס בנמל התעופה של לוד עולים בו לראשונה מחשבות אנושיות רגילות על הטוב שבחיי המשפחה הסדירים, על האפשרות להכניס את חייו למסלול תקין ולמצוא בכך הנאה וסיפוק. [...] מסתבר שגם אדם כמוהו, הנוהג בסרקאזם עוקצני כלפי העולם וכלפי עצמו, מסוגל להתרגש מעט, להתעלות לרגע מעל למה שנהפך אצלו לשגרת ביזוי עצמי וביזוי העולם, לנוכח הפגישה הצפויה עם ארצו של העם היהודי. [...] ככל היהודים הטובים הבאים מן הגולה.⁴⁰

אלא שאבישי מתעלם מכך שהתעלות הרוח של פורטנוי, שהוא מייחס למפגש עם 'ארצו של העם היהודי', נולדת דווקא מייצוג מובהק של הווי חיים דיאספורי. אין רגע אמריקני יותר ומהופך יותר מן ההוויה הישראלית מאשר משחק הבייסבול שזכר בו פורטנוי. יתרה מזאת, אין זה מקרי שהייצוג האמפתי של ההווי האמריקני הזה התעורר בדרך הניגוד לזהות הישראלית, הזרה כל כך לפורטנוי. פורטנוי הצליח להקים לתחייה את הזהות היהודית הדיאספורית שבה הוא חש בנוח רק באמצעות מפגש עם ניגודה המוחלט, הזר. חומרי הרומן חותרים אפוא תחת קביעתו של אבישי כי 'הציניקן המושבע פורטנוי מוצא צד זכות, מגלה חיוב בישראל ועמה, על אף ההלעגה כלפי הצעירה האידאולסטית המספרת לו על בניית חברה צודקת ועל קיבוץ – ועל אף העובדה כי פ' רות מכתיר דווקא את הפרק על שהותו בישראל בשם "בגלות"'.⁴¹

דומה שהרשימה היחידה שהכירה בסאטירה של רות במלוא חריפותה והתעמתה אתה, הייתה רשימתו של ישראל גור בהאומה ב־1970, כתב העת העיוני הספרותי בעל האוריינטציה הרוויזיוניסטית. הפרשנות ל'אפיזודה הישראלית' של פורטנוי המייחסת לה משמעות סמלית ציונית, לא נראתה לגור מספקת:

39 'ש' שריה, 'רב המכר באמריקה – על יהודי השונא את עצמו', **מעריב**, 28.2.1969.

40 מרדכי אבישי, 'פיליפ רות מספר על מועקת פורטנוי', **מאזנים**, 30 (פברואר 1970), עמ' 255.

41 ש.ם.

יש המסבירים סמליות זו בהודאת הסופר ביהדות חדשה, חיובית, מנוגדת תכלית־ניגוד לזו היהדות הבזויה המתוארת בספר. אפשר, אך לא פחות מכך מותר לראות בהרפתקה הישראלית משום המשך הקינטור והלגלוג (והשנאה העצמית) של פורטנוי, רוצה לומר: הבחורה הישראלית היא חזקה מדי, 'גברית' מדי, אמיצה מדי, שטופה בססמאות וכד', וממילא היא אינה עשויה ללבב את תאוותו. וזוהי, כמובן, מאותן הכללות מעוותות של פורטנוי.⁴²

גור מכיר, ולו במרומז, באפשרות שה'היפוך' המגדרי במפגש שבין פורטנוי (הנשי) לנעמי (הגברית), והכוחניות החלולה של הדמות הישראלית, הם מקור האינ־אונות של פורטנוי. המבקר הישראלי מתקשה להסתיר את עלבונו, ותגובתו היא אולי הפובליציסטית ביותר מבין הסקירות שהתפרסמו על הרומן: 'אילו הירבה [רות] לסייר בארץ (את נעמי, החיילת הארצישראלית, הוא פגש בדרכי הגליל) אפשר שלא היה מכתיר את הפרק האחרון של ספרו בשם "בגלות"'. כי גלות בשביל פורטנוי היא, מן הסתם, כל בחורה – גם הנשיית ביותר – שהיא אוהבת, בעלת אישיות, בעלת נפש, בעלת סובסטאנס רוחני. אל תרחמו על פורטנוי! שילומים דשנים לו במצבו המעוות והבלתי־נסבל.⁴³ בתגובתו המתגוננת, 'עונה' גור לספרו של רות כאילו הוא מתעמת עם רומן שיומרתו תיעודית. הוא מגיב אליו לא כאל מבע ספרותי אירוני־סאטירי, אלא כאל מסמך המציע תיאור לא־מהימן של נשים ישראליות, שעל גור, כמי שמכיר את העובדות לאשורן, להפריכו.

עלבונו של גור מורגש גם בנוגע לתיאורי המשפחה הזעיר־בורגנית היהודית, והיהדות בכלל. כתיבתו של רות נראית לו בלתי־שוויונית להכעיס: 'פרט לכמה גינויים שהוא מגנה את פולחן־ישו של הגויים, הרי כל מה שמעברו השני של המתרס מצויר בוורוד ובהתפעלות'.⁴⁴ אולם יותר מכול מעוררים בגור אי־נחת גילויי ההשתוקקות המינית אל נשים נוצריות, שווידויו של פורטנוי לפני ד"ר שפילפוגל מחלץ ממנו, בעיני המבקר. על רקע הקישור שנעשה לדעתו ברומן בין המסגרת הפסיכואנליטית ובין הגהייה אחר נשים לא־יהודיות, גור גוער במחבר ובגיבורו, שהוא מזהה אותם כאחד: 'אימצתם לכם אימוץ שטחי של כמה פורמולות פרוידיסטיות ומנסים בעזרתן לרחם על עצמכם ולתת טעם וסיבה לנפשותיכן הריקות והחלולות מאהבה ולפילוסופיה האינפנטלית שלכם על השיקסעס'.⁴⁵ יש להודות שגור דומה בגישה הזאת לא רק למבקרים ישראלים כמו גרשם שלום, אלא גם למבקרים יהודים־אמריקנים רבים בני דורו, שהזדעקו על ייצוגיה הבוטים של התאוות יהודית לנשים נוצריות בספרו של רות.⁴⁶ אולם מה שבכל זאת מייחד את גור, ואת השיח בעיתונות העברית בכלל, הוא שלהבדיל מרבות מן התגובות ביהדות אמריקה,

42 גור, 'מין וחמין', עמ' 264.

43 שם.

44 שם, עמ' 263.

45 שם, עמ' 264.

46 Alan Cooper, *Philip Roth and the Jews*, State University of New York Press, Albany 1996, pp. 109-112

שביקשו לטעון כי הרומן מצייר תמונה מסולפת ולא מייצגת, המבקרים הישראלים בחרו דווקא לראות בפורטנוי דמות מייצגת מובהקת, ולהסיק ממנה על מצבה של הקהילה היהודית-אמריקנית בכללותה. במובן הזה הנזיפה של גור מעלה על הדעת רשימת ביקורת מוקדמת יותר על יצירה יהודית-אמריקנית בולטת, הרצוג של בלו, שבה הכליל העיתונאי ואיש הציבור אליעזר ליבנה מן הרומן, בהקשריו הפסיכואנליטיים, על יהודי אמריקה כולם: 'הפסיכואנליטיקאי הופך בשביל היהודי האמריקני - ויותר מכך בשביל היהודיה - מעין כומר-מוודא [...] האדם (היהודי?) פוטר את עצמו מחובת השיקול המבוגר וההכרעה האישית והופך ילד מפונק ורכרוכי. 'פסיכואנליזה' זו היא ביטוי להתפוררות האישיות ותרומה נוספת לדרבון התפוררותה'.⁴⁷

הדיון של ליבנה בפרקטיקה הפסיכואנליטית באמריקה יוצר קשר סיבתי, שנשאר מרומז ברשימתו של גור, וברשימתם של מבקרים ישראלים אחרים: הַפְּשָׁל של הסרת אחריות מוסרית מצד יהודי אמריקה מקורו, לדידו של ליבנה, באימוץ ערכים 'נוצריים'. יתרה מזאת, השפעתה ה'משבשת' מבחינה מוסרית של הסביבה האמריקנית הנוצרית, כפי שליבנה תופס אותה, מוזכרת כדי להמחיש, בצורה מובלעת, את עליונותה המוסרית של החברה הישראלית:

הפסיכואנליזה של פרויד פרצה מתוך רוח עברית-מתנגדית'. המשכיל הוינאי הנועז רצה להעמיד בפני הפרט את ניגודיו הפנימיים במלוא קומותם [כך במקור], שיבחור ויכריע. בעצמו! [...] הפסיכואנליזה של יהודי אמריקה הגיעה כמעט להיפוכה של כוונה זו. הרופא מתבקש לפטור את החולה - המדומה לעיתים - מחובת ההכרעה. [...] והעיקר: להטות שִׁכְמוֹ למשא האחריות, לסוכך על הלקוח בפני חובת הברירה האישית, ולבוא במקום הכרעת המצפון. כלומר, הפסיכואנליזה היהודית עברה תהליך מפליג של 'התנצרות'.⁴⁸

תפקידה המתרחב של הפסיכיאטריה בחיי היהודים האמריקנים משמש את ליבנה ליצור ניגוד בין הרוח העברית (הפרוידיאנית 'באמת') מן העבר האחד, לרוח היהודית-אמריקנית שעברה התנצרות מן העבר האחר. ערכי המוסר היהודיים מוצגים כערכים שהושחתו באמריקה בהשפעות נוצריות, ואילו פרויד, המייצג עבור ליבנה השקפה מוסרית עליונה, מנוכס לתרבות העברית ומזוהה עמה; אדרבה, פרויד מוצג כמי שממש צמח מתוך 'רוח עברית'. ההנחה האידאולוגית של ליבנה על סדר הייררכי בעולם היהודי בין ישראל לתפוצה, מבשרת את גישת המבקרים של מה מעיק על פורטנוי שראינו כאן. הביקורת הישראלית על רות לא הסתפקה בכך שייחסה את האינ' אונות של פורטנוי לתסביכיו הלא-פתורים כיהודי שמיניותו פגומה בשל הווייתו הדיאספורית, ולא בכך שמיצבה את הנשים הישראליות ברומן כמייצגות מיניות בריאה ונכונה. המבקרים הישראלים עברו מפרשנות לתמות ברומן אל מסקנה חברתית רחבה יותר, הנוגעת לקהילת יהודי אמריקה כולה: 'מעבר לרובד הגס

47 אליעזר ליבנה, 'תעודה יהודית עגומה', הארץ, 29.10.1965.

48 שם, ההדגשות במקור.

שביצירה', כתב ר' רבינוביץ **במעריב** ביוני 1969, 'נחשפת בצורה כנה ומזעזעת הטרגדיה של היהודי האמריקאי בדורנו'.⁴⁹ 'מאחורי התלישות, אופנת הנושאים היהודיים וניבול הפה, מסתתרת טרגדיה גדולה', הסיק משה דור ברשימתו במאי 1973, 'היא אמנם עשתה את פיליפ רות למיליונר, אבל איננה חדלה להיות טרגדיה'.⁵⁰

דבריהם של רבינוביץ, דור, ליבנה וגור מצטרפים לרשימות הביקורת האחרות בנות הזמן, ויוצרים מה שנוכל לראות כמגמה פרשנית. רות עצמו, ששם בפי דמויותיו גישות רעיוניות שונות למולדת ולתפוצה, עשה זאת מבעד לעדשה אירונית, לעגנית, המערערת על תוקפן. המבקרים הישראלים הניחו כי תסביכיו המיניים של פורטנוי נובעים מקיומו החצוי כיהודי בסביבה 'גויית-גלותית', והדבר הזין את האופן הנחרץ שבו הבינו את המפגש ברומן בין מיניות ישראליות למיניות יהודית-אמריקנית. מכאן גם תפיסתם המובלעת שאילו חי רות-פורטנוי בארץ היו נפתרים תסביכיו המיניים. בפרשנות הזאת הוסטו הצידה הכוחניות נטולת ההומור והפטרייטיות שטופת הסמאות של דמויות הנשים הישראליות ברומן. המסגרת הרעיונית שהכתיבה את הדיון נהפכה לניגוד 'מולדת-תפוצה', שבה הישראלים בריאים באופן גופני וערכי, ולפיכך עליונים ביהדותם.

'הוא רואה את הדברים כיהודי תלוש, יש לו רעיונות אוניברסליים'

כוכב הלכת של מר סאמלר מאת סול בלו שונה מן הרומן של רות בכך שייצוגי ישראל בו פוליטיים ואקטואליים יותר. בלו התמקד באלימות ישראלית ונטע אותה במפורש בהקשר לסכסוך הישראלי-ערבי. דמותו הכוחנית והוולגרית של איזון מכה כייס שחור מכות רצח (לאחר שסאמלר מבקש את עזרתו, כי הכייס נטפל לחברו) באמצעות 'נרתיק של "מדליות נצחון" ישראליות', כפי שציין באירוניה עוזי ברעם ב**למרחב** במארס 1970, לפני שהעיר ביושב על בחירתו המוסרית של הגיבור היהודי-אמריקני: 'סאמלר - סאמלר אץ להציל את הכושי'.⁵¹ דמות הכייס השחור זוהתה במחקר ובאחדות מהביקורות בנות הזמן כסמל לערביי המזרח התיכון וכהדהוד למתאגרף מוחמד עלי, שסירב להתגייס למלחמה בווייטנאם והיה לאחד מנציגי ההתנגדות האידאולוגית למלחמה בארצות הברית.⁵² כזכור, סאמלר אף הזדעזע ממראה הגופות השרופות מנפלים של הכוחות המצריים במדבר סיני בביקורו בארץ במלחמת ששת הימים, אך לא הזכיר את מתי הכוחות הישראליים.

דרכי התמודדותם של המבקרים עם חומרים אלה היו מגוונות. אחדים, כמו ב"ש בקשת ואורי מילשטיין בדבר, בחרו להתעלם ולא ציינו כלל את ייצוגיה של ישראל

49 רבינוביץ, 'היהודי האמריקאי על ספת פסיכיאטר'.

50 דור, 'אלכס פורטנוי נגד האם היהודיה'.

51 עוזי ברעם, 'סאמלר - ספר חדש של סול בלו', **למרחב**, 20.3.1970.

52 למשל: Budick, *Blacks and Jews*, p. 158; בן עזר, 'כוכב הלכת של מר סאמלר'; אמנון הדרי,

'הפרופסור אינו מאובן', **שדמות** (1972), עמ' 113.

ברומן.⁵³ אחרים, כמו מרדכי אבישי בדבר במארכס 1971, הזכירו את תיאוריה של ישראל אך עשו זאת באופן ריק מתוכן קונקרטי. אבישי מסתפק בקביעה הכוללנית כי 'השואה, מדינת ישראל, אמריקה ויהודי אמריקה, מלחמת ששת הימים – כל אלה מתקשרים ויוצרים רקע ויסודות סיפוריים, מזינים את העלילה ואת התוכן הרעיוני'.⁵⁴ אך הנוסח הבלתי מתחייב על 'רקע ויסודות סיפוריים' אלה הוא בבחינת בחירה שלא להכיר בביקורת המובלעת בהם. דרך אחרת לעקוף את הביקורת הייתה לטשטש פרטים לא נוחים בטקסט המקור. כך, למשל, תיארה ז'קלין כהנוב ברשימתה בהארץ בפברואר 1971 את סאמלר 'ניצב שותק לעומת הגופות הזרועות על פני מדבר סיני', אך לא ציינה שמדובר בגופות מצרים. כהנוב גם לא הזכירה בסקירתה את דמותו הברברית של אייזן בשמה, ולא ייחסה לישראליותו משמעות. הדבר אפשר לה לקבוע כי לבלו ישראל מסמלת את 'סוג השפיות, שדומה כי העולם שכחה. באורח אישי ובאורח קולקטיבי ממשיכים היהודים [בארץ] לטפח כאן את "ערוגותיהם הקטנות", יהיה אשר יהיה, נוקטים אלימות כשיש צורך, אך לעולם אינם מאדירים אותה, בשל עצמה, בשל ה"שחרור".⁵⁵ במסגרת קריאה פרשנית זו כהנוב בוחרת להבין את ייצוגה של ישראל ברומן כחלופה המוסרית העקרונית של בלו ל'רומנטיציזם [חסר האחריות] של השמאל החדש המהפכני', תוך כדי שהיא מאמצת את הסתייגותו של המחבר מן האקלים הרדיקלי בחוגי השמאל האמריקני, ואת אזהרתו המובלעת מפני מה שהוא תופס כאלימות הטבועה בפוליטיקת הזהויות בצורתה הנוכחית – עמדה מעניינת מצד ההוגה הבולטת של הרב-תרבותיות ה'לכנטינית' בישראל בשנים אלה. מכל מקום, בכל הנוגע לאפיזודות הישראליות שמביא בלו קריאה פרשנית זו של כהנוב אינה מתיישבת בצורה משכנעת עם חומרי ה'רומן' של הרומן ועם הייצוג המובהק שהם מציעים לכוחניות ישראלית.

רוב הסקירות האחרות של כוכב הלכת של מר סאמלר הכירו בחומרים קוראי התיגר של בלו. הן לא חמקו מלהודות בביקורת המוסרית-פוליטית המובלעת בהם, אלא שהדרך של מחבריהן להתמודד אתה הייתה שונה. בהכללה נטו רשימות אלה לדחות את תוקפה של הביקורת ולהציגה כנובעת מהיטמעות 'גלותית' בחברה לא-יהודית ומאובדן ערכים יהודיים או אימוץ ערכים נוצריים. הדגש הרטורי בהן עבר ממשמעות תכני הרומן לזהות של כותבו, דמויותיו והקהילה שאליה הם משתייכים. כתבתו של משה דור במעריב בספטמבר 1971 היא דוגמה לכך. בכתבה מובאים באהדה דבריו של הסופר האמריקני הציוני מאיר לזין על הייצוג הדל, לתפיסתו, של ישראל בכוכב הלכת של מר סאמלר, האופייני, בעיניו, ליחסו של בלו לישראל באופן רחב יותר.⁵⁶ לזין אינו מהסס להסיק מן ההתרחשויות ברומן על אופיה של הקהילה היהודית-אמריקנית בכללותה: 'חצי-דף על סיורו של סאמלר בסיני, שם הוא

53 אורי מילשטיין, 'דגש על האי-רציונאלי', דבר, 9.7.1971; ב"ש, 'כוכב הלכת של מר סאמלר', קשת, 14 (1971), עמ' 175-176.

54 מרדכי אבישי, 'עולם בהידרדרותו בעיני סול בלו', מעריב, 12.3.1971.

55 ז'קלין כהנוב, 'חזרה אל התבונה', הארץ, 19.2.1971.

56 משה דור, 'המניע לרצח – שנהא עצמית יהודית', מעריב, 24.9.1971.

מקונן על גוויותיהם של מצרים – זה מה שאני קורא עדות לשנאה עצמית יהודית. וזה טיפוס לחברה היהודית-האמריקנית, על הערצת ההצלחה הרווחת בה. היהודים בארה"ב מריעים במיוחד לסופרים היהודים שהצליחו בעיני האמריקנים וזכו להכרה ביניהם.⁵⁷ ההאשמה בשנאה עצמית יהודית ובנהייה אחר חברת הרוב הלא-יהודית הופיעה, כזכור, גם בסקירות ישראליות על הספר *מה מעיק על פורטנוי*, ומשה דור עצמו מעיר עליה כאן כי 'על צד האמת, יש לו [ללוין] סימוכין שאין לזלזל בהם'.⁵⁸

בעיני מבקרים אחרים נתפסה כתיבתו של בלו כאוריינטליסטית. כך, למשל, קבע אהוד בן עזר בעל המשמר בפברואר 1971 כי הצגתה של ישראל ברומן באמצעות 'דמות הישראלי היהודי המכוער' היא חד-ממדית וממחישה בראש ובראשונה את התנשאותו של בלו: 'הארץ אינה נושאת חן בעיניו, יחסו אליה הוא יחס בוז ועליונות, כאל מקלט למשוגעים. התרבות האירופית של היהודי, שעליה גאוות מר סאמלר, נמסה בחום האסיאתי של ישראל. והגזע היהודי חוזר בישראל למקורו האוריינטלי'.⁵⁹ בן עזר סבור כי בלו מציע מודל רדוקטיבי של זהות יהודית-ישראלית אחרי השואה, שבו נחיתות תרבותית מקושרת לכוחניות: 'מתוך האפר של השואה קם גוליבר יהודי אשר הכוח והנגם הם שפתו היחידה ותכלית קיומו'.⁶⁰ המבקר הישראלי מלין על מה שלדעתו היא מוטיבציה פוליטית ביקורתית שמשרת ברומן ביקורו של סאמלר בארץ: 'ולשם מה לו לסאמלר לרוץ למלחמת ששת הימים? כדי להריח את גוויות החיילים המצריים המתגוללים בסיני, וכדי להיות בטוח כי הצבא הישראלי אכן השתמש בנאפלאם!'.⁶¹ את עקבות הנפלם מזהה ידידו העיתונאי של סאמלר, הלבוש עדיין מדי קרב מווייטנאם. למותר לציין שהקישור הסמלי שיוצר בלו בין וייטנאם לישראל – וממילא בין מה שמשמעת מכך כאכזריותם הדומה של הצבא הישראלי והצבא האמריקני ובין (חוסר) צדקתם המוסרית – עורר אף הוא מחאה אצל בן עזר.

לצד הסרקזם, רשימתו של בן עזר מביעה גם עמדה רעיונית עקרונית בסוגיות מוסר וזהות יהודית. בן עזר מזהה את תפיסותיו של סאמלר עם עמדותיו של האינטלקטואל האמריקני-בריטי ג'ורג' שטיינר, שצייד בדיאספוריזם הקוסמופוליטי כהתגלמות הראויה ביותר של הקיום היהודי במאה ה-20 ובכלל, וגינה את הלאומיות היהודית כמקור לבינוניות אינטלקטואלית ולעולות מוסר. האידאולוגיה הדיאספוריסטית של שטיינר וסאמלר מעוררת את זעמו של בן עזר. רתיעתה האוטומטית מאלימות והזדהותה 'עם צד הקורבן' מביאה, לדעתו, להחמצת ערכי צדק שהוא מזהה עם שמירה על הקיום היהודי: 'ממש כבטיולו בישראל, במלחמת ששת הימים, גורמת לו לסאמלר האלימות שבעשיית צדק, שבשמירה על הקיום היהודי, לבעתה, ולהזדהות על צד הקורבן'.⁶² בן עזר מלגלג

57 שם. ההדגשה במקור.

58 שם.

59 בן עזר, 'כוכב הלכת של מר סאמלר'.

60 שם.

61 שם.

62 שם.

על 'אינטלקטואלים יהודים אניני טעם מסוגם של שטיינר ובלו', שמעדיפים להזדהות עם הקורבנות, ואף להיות קורבנות, כדי שיוכלו להישאר טהורים מוסרית:

אפשר לראות [באפיזודה של מלחמת ששת הימים] את כל דו־פרצופיותו של סאמלר-בלו, נוסח ג'ורג' שטיינר: הוא, פליט השואה, שכבר היה בבחינת מת, ושרצח אדם לשם קיומו, שם באירופה – רץ להזדהות עם סכנת ההשמדה החדשה שמאיימת על יהודים בישראל, ואולם מרגע שהנצחון הוא על הצד הישראלי, והמלחמה מתנהלת, בדמיונו של בלו – כמו סרט הוליבודי מטומטם – מייד הוא מתייצב בצד הקורבנות, ומנקודת מבטו האירופית ההומאנית אינו יכול לסלוח לישראל את לאומיותה ו'נוקשותה'.⁶³

בן עזר מעלה אל פני השטח את המתח שבין שתי אפשרויות לקיום יהודי אחרי השואה, שמוצגות ברומן באמצעות טיפולוגיה, רדוקטיבית לטעמו, של סוג הניצול: הדיאספורי התרבותי (סאמלר), והישראלי הברברי (אייזן). בעימות העקרוני הזה מונחות על כפות המאזניים בצד אחד תפיסת מוסר יהודית אוניברסלית, ובצד האחר תפיסת מוסר יהודית פרטיקולרית. בן עזר מוחה על מה שהיא, לתפיסתו, הנחת המוצא של בלו, שלאורינטציה הישראלית הפרטיקולרית השפעה מזיקה ומביישת על הקהילה היהודית בתפוצה.⁶⁴ כמו הרומן, רשימתו של בן עזר מבטאת אפוא פולמוס בין מולדת לתפוצה על מוסר יהודי לאחר השואה. לאחר שמבקרים ישראלים העירו על היעדרה המוחלט של ישראל מן הרומן הקודם של בלו, הרצוג, בן עזר מציין במרירות שברומן הנוכחי דווקא [ישראל] נזכרת גם קיימת. ה"בשורה" שלה היא נאפלאם ואייזן, הלקח שלה מן השואה היא אלימות מטורפת, דרך חדשה להרוס את התרבות הדקיקה, השבירה, בה מנסה לחיות ארתור סאמלר אנן הדעת'. לקראת סוף דבריו חורג בן עזר מעט מן הטון הפגוע, ומכריז בנימה של גאווה כי ישראל (זו המיוצגת ברומן, ובמשתמע, זו שבעולם) 'לא די שאיננה מקבלת את אידיאל הכבשה של ג'ורג' שטיינר, את התרבותיות היתרה, הקוסמופוליטיות, המוותרת על כוח גופני – אלא שהיא עוד מעיזה לתת דוגמה של אלימות ליהודי ארה"ב, כדרך להגן על חייהם – וזאת וודאי שאין סאמלר-בלו יכולים לסלוח לה!'.⁶⁵ אותו ממד קוסמופוליטי-אוניברסלי שעמד ביסוד החוגים האינטלקטואלים היהודים-אמריקנים המובילים בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה, מוצג כאן כהיעדרה של סולידריות יהודית ושל זהות יהודית חזקה. בן עזר רומז להעדפת האוניברסלי על הפרטיקולרי כליקוי אופייני למחשבה היהודית בתפוצה.

לקושי של בן עזר עם דמותו הישראלית של אייזן היו שותפים מבקרים נוספים, שראו בה ממד סמלי. 'אין ספק שאייזן בא לסמל את הברזליות של עוצבות צה"ל השונות', כתב אמנון הדרי בכתב העת שדמות של התנועה הקיבוצית ב-1972. מבחינתו של הדרי, 'אולי יתמקד ויכוחנו הגדול, שלנו בארץ, עם בלו' במסר המשתמע מייצוגי אלימותו וכוחניותו

63 שם.

64 שם.

65 שם.

של אייזן.⁶⁶ אף שהדרי שונה מבן עזר באוריינטציה הבסיסית שלו כלפי הרומן – הוא מייחס לבלו תחושת זיקה אמתית לישראל, ותופס את עמדתו של סאמלר כפחות חד-ממדית בנוגע להפגנת כוח – הוא בכל זאת שואל באירוניה: 'האם התנדף [בעיני בלו] הרשע בהתגלמותו האחת על מנת להופיע מרושע עוד יותר בדמותו של הפרטיזן הישראלי – איש הברזל הנוקם? האם הגולם הישראלי (שים לב, שפסקויו [של אייזן] מקורם בספר 'הושע דווקא) כקודמו מפראג עשוי לבייש את המהר"ל משיקאגו?'.⁶⁷ בהקשר הזה נשמעת תשובתו של הדרי, על אף הערכתו את בלו, מרה למדי: 'לא נוח לו, לסאמלר, המחיר שהיה עליו לשלם עבור שירווח לנו. אנו נראים קשוחים מדי, חייכניים מדי – כאייזן'.⁶⁸

האכזבה מדמותו הישראלית של אייזן קיבלה ביטוי מפורש עוד יותר בסקירות שזיהו את השקפתו של סאמלר-בלו כתולדה של חיים יהודיים בחברה הלא-יהודית. כזאת היא, למשל, רשימתה של צפירה פורת במאזנים בינואר 1976. כמו בן עזר והדרי פורת מתארת תחילה, בטון מסויג, את העמדה האידאולוגית הנגזרת מבחירותיו התמטיות ומדמויותיו של בלו: 'יצירי לבו ודמיונו היוצר, כגון הרצוג ודודתו, סבורים שיהודי טוב לא ישא אקדה ולא יקפוץ אגרוף לעולם. וסאמלר, שמיהר ונסע אל ישראל במלחמת ששת הימים, נסע לשם כדי למות גם הוא בטבח הצפוי ולא כדי למנוע אותו דווקא, והוא מתאכזב למראה פגרי מצרים שרופי נאפלאם במדבר שכלבים אוכלים אותם, והוא ממהר לחזור לו לביתו שבארצות הברית'.⁶⁹ דרכה של פורת לפסול את התמטיקה הזאת של בלו היא להציגה כסילוף המסורת התאולוגית-היסטוריוסופית של היהדות. לדידה של פורת, השפעה בלתי רצויה של רעיונות נוצריים הרחיקה את מחשבתו של בלו משורשי היהדות, וזהו מקור הזרות שלו כלפי החברה הישראלית:

דומה כאילו הסופר מתאכזב שגיבורו סאמלר אינו שומע במדינת ישראל את לשונו של ישו הנוצרי בהרי הגליל. אפשר שהאלימות אינה לרוחו של הסופר, אבל היהדות אינה איסטניסטית כמוהו ואינה נענית לכיסופיו ל'ריאליזם שאינו ברוטאלי'. שהרי ריאליזם שהוא נקי מכל ברוטאליות הוא בסופו של דבר אידיאליזם בנוסח ישו, וביחסו המסוכסך והנבוך למדינת ישראל הלוחמת מוכיח בלו שעל כורחו הוא עדיין איש תרבות המערב הנוצרית ועל כורחו הוא שבוי בין הסמלים הנוצרים שבא להוקיעם, והוא עצמו נעשה קורבן המילים הנוצריות שבא להילחם בהן.⁷⁰

רשימתה של פורת מצטרפת אפוא לרשימותיהם של מבקרים ישראלים אחרים, שהתמודדו עם הביקורת המובלעת של בלו על הכוח שמפעילה ישראל לא בהתייחסות לגופה של

66 הדרי, 'הפרופסור אינו מאובן', עמ' 112.

67 שם.

68 שם, עמ' 113.

69 צפירה פורת, 'האריה המת והכלב החי': על מקומה של היהדות בכתבי סול בלו', מאזנים, 42, 2 (ינואר 1976), עמ' 107.

70 שם, עמ' 108.

הביקורת, אלא בכך שהאשימו את הסופר באסימילציה או באוניברסליזם. כמו דיונו של ליבנה על הפסיכואנליזה בחיי היהודים בארצות הברית, גם פורת מערערת על עקרונות המוסר של בלו בכך שהיא מייחסת לו ערכים נוצריים, ומנגידה ערכים אלה לערכי החברה הישראלית, שהיא לדידה המשך אותנטי ליהדות ההיסטורית.

לבסוף מעניין למצוא הד להשקפותיהם של בן עזר, הדרי ופורת גם בזירות שיח בעלות הון סימבולי וציבורי פחות. הדיונים התקיימו במועדוני קריאה בגליל העליון ובעמק יזרעאל, פורסמו בכתב העת של התנועה הקיבוצית **עלי שיח** ב' 1978, ועשויים לספק הצצה טובה אל תגובותיו של 'הקורא הפשוט' בן החברה הקיבוצית בת הזמן. הטקסטים ספונטניים ואינם מנוסחים כרשימת סקירה ספרותית; מיעוטם אוהדים, ואחדים מהם אינם מתייחסים לייצוגיה של ישראל ברומן. אך אלה שמתייחסים, חולקים עם המבקרים בעיתונות היומית ובמוספים הספרותיים את האוריינטציה האידיאולוגית כלפי הרומן. כך, למשל, הקורא מכפר בלום המזוהה כטוביה ש', מלין על בלו כי 'הוא מתרשם רק מגוויות המצרים שבשטח. [...] אבידותינו אנו, כיהודים, אינן מעניינות אותו, כל שכן המאבק על קיום הארץ. העיקר הוא – לא להרים יד, מין הומאניות חד-סטרית'.⁷¹ האתיקה האנטי-פרטיקולרית של סאמלר הייתה מושא ביקורתו של חבר נוסף במועדון הקריאה, חיים ישראלי מקיבוץ כפר גלעדי. ישראלי קושר במפורש בין תפיסת מוסר אוניברסלית לזהותו היהודית של בלו, שעל אופיה הוא מבקש לערער: 'איפה אהדתו בשדה הקטל? אצל המצרים – שנפגעו על ידינו. הוא רואה את הדברים כיהודי תלוש, יש לו רעיונות אוניברסליים'.⁷² גם בדרך שבה בחר לעצב את דמותו של איזון, לפי ישראלי, 'מתגלה בלו כיהודי מתבולל – הוא מתייצב נגד איזון וכך הוא עומד לצד הנדכאים והמסכנים, כביכול – המצרים בסיני, הכושים באמריקה. הוא, סאמלר, איבד עין – אך כשהכושי מאבדה – הוא מתפתל! סאמלר הוא דמות עקורה ותלושה, אם כן, מהמציאות האנושית ומהמציאות היהודית'.⁷³ מסקנתו של ישראלי היא אופרטיבית: 'הספר פונה אל התבונה, אך מה לעשות? בתבונה אי אפשר לפנות לעולם מושחת – עולם של נאצים... רק יהודי תלוש יחשוב שאפשר'.⁷⁴

ראיית עולמו האוניברסלית של בלו מעידה על פגם בזהותו היהודית גם לטעמו של הקורא אברהם אדרת מאילת השחר. להרגשתו של אדרת, מאחר שספרו של המחבר האמריקני מתיימר להשתתף בייצוג זיכרון השואה ועיצוב לקחיה, 'ראוי למתוח עליו ביקורת קשה. זכותו היא להיות יהודי מתבולל, ולכתוב כל מה שהוא רוצה. אבל הוא נטל לעצמו זכות לעמוד על במה גבוהה ולשפוט ממנה את התופעות החשובות והגורליות של עמנו. [...] סול בלו, מי שמך לשפוט את אלה, המנסים להלחם בעולם ומבקשים לתקנו?'.⁷⁵

71 טוביה ש', 'סול בלו כיהודי וכציוני', **עלי שיח**, 6 (אוקטובר 1978), עמ' 225.

72 חיים ישראלי, 'תלישות מהמציאות האנושית והיהודית', שם, עמ' 227.

73 שם.

74 שם, עמ' 228.

75 אברהם אדרת, 'אי אמינות ספרותית ורעיונית', שם, עמ' 228, 229.

לבסוף השתתף במועדון הקריאה גם משורר היידיש יוצא ארגנטינה בן-ציון אפשטיין, איש קיבוץ דברת, שהזדהותו המלאה עם דמותו של אייזן גרמה לו להחמיץ את הבזו שרוחש לו המספר, או לבחור להתעלם ממנו. אפשטיין מצא סמליות לאומית מעוררת גאווה בכך ש'האגרוף היהודי [של אייזן הישראלי] מוחה את אגדת הפחדנות היהודית לא רק בארץ היהודים, אלא גם בלב לבה של ניו יורק, שבה הבטחון העצמי של היהודים הוא רק מדומה'.⁷⁶ מסקנתו החברתית של אפשטיין מן הרומן נוגעת ישירות לחיים יהודיים בתוך חברת רוב אמריקנית לא-יהודית, שכן הוא מביע תמיהה על ש'נוכח תוקפנותו של הכושי הכיסי כלפי פפר [...] סאמלר פונה אל ההמון המתקהל לעזרה, לעזרה מיידית כל עוד אפשר להושיע. [...] נשכח מלבו שהשוואה שעברה עליו היא מעשה ידיו של המין האנושי, חלק מהעולם המערבי!'.⁷⁷

אחדות מן התגובות הישראליות לרומן, הן במועדוני הקריאה הן ברשימות הספרותיות בעיתונות ובכתבי העת, התייחסו ישירות או בעקיפין למציאות המזרח-תיכונית ולהתנהלות הישראלית בתוכה. היו, למשל, מבקרים שהביעו מורת רוח על שבלו התעלם מאילוצים אמתיים המסכנים לתפיסתם את קיומה של ישראל. אך הנקודה החשובה למאמר זה היא, שהשקפתו של בלו הוצגה פעמים רבות יותר כשגויה ולא-ראלית על ידי כך שנקשרה לחוויית החיים הדיאספורית בחברת רוב לא-יהודית. תפיסת המוסר האוניברסלית שלו נתפסה אולי כגילום של חוסר הבנה גאופוליטית, אך היא יחסה ל'התבוללותו' כיהודי בתרבות האמריקנית הלא-יהודית עד כדי כך שהוצג קשר סיבתי בין השתיים. הרטוריקה ששימשה את המבקרים הישראלים העמידה אפוא את המתח שבין זהות יהודית במולדת ובתפוצה כמצע לדיון המוסרי-פוליטי ברומן באופן שהשפיע על התקבלותו ועל מאפייני הפולמוס סביבו.

שנים אחדות לאחר השיח הער על כוכב הלכת של מר סאמלר פרסם הסופר א"ב יהושע את ספרו המשפיע בזכות הנורמליות, קובץ מסות שנכתב לאחר מלחמת יום הכיפורים ועסק בסוגיות של זהות יהודית בעת המודרנית. הדיון במערכת היחסים בין יהודי ישראל לתפוצה הוא בבחינת סיכום הולם לשיח הספרותי והפובליציסטי שראינו בשנות השבעים. ראיית עולמו של יהושע, מאחרוני ההוגים הציוניים בני דור המדינה שדגלו בשלילת הגולה בצורתה הקלאסית, כבר נידונה במחקר.⁷⁸ הקיום היהודי הדיאספורי מוצג בספרו כפתרון הנוירוטי של היהודים לקונפליקט הטבוע בזהותם הדתית והלאומית הסבוכה, זהות הכורעת תחת נטל ה'נבחרות' וה'ייחוד'. את היהודי היושב בתפוצה תיאר יהושע כ'בריה מוגבלת, בלתי שלמה ואטומה', ואת החיים ב'גולה' כ'מצב חלקי, קיום פגום ובלתי שלם על פי התפיסה העצמית של היהדות'.⁷⁹

76 בן ציון אפשטיין, 'על מרכיבי היצירה', שם, עמ' 223.

77 שם, עמ' 224.

78 ראו, למשל: Eliezer Don-Yehiya, "'Galut" in Zionist Ideology and in Israeli Society', in: Idem (ed.), *Israel and Diaspora Jewry: Ideological and Political Perspectives*, Bar-Ilan University Press, Ramat Gan 1991, pp. 230-234.

79 א"ב יהושע, *זכות הנורמליות: המש מסות בשאלות הציונות*, שוקן, ירושלים 1980, עמ' 41.

אולם רלוונטיות יותר למאמר זה היא הארגומנטציה של יהושע, כשהוא מתייחס לתפיסת המוסר של אינטלקטואלים יהודים בתפוצה שמובלעת בה ביקורת על ישראל. שנתיים לאחר שפורסמו הדיונים על ספרו של בלו במועדוני הקריאה בקיבוצי הצפון בעלי שיח, הציג יהושע עמדה דומה על מוסר יהודי מחוץ לישראל: 'אחריותו היהודית של היהודי בגולה מצומצמת ביותר. במובן מסוים הוא נשאר יהודי "נקי", כיוון שכיהודי אינו אחראי למדיניות החוץ של המדינה שבה הוא חי, אינו אחראי לצבא, לבתי הסוהר, לפערים הסוציאליים, לעיוותים השלטוניים וכו'. הוא יושב לו עם ספריו מלאי הערכים הנעלים, כאשר רק חלק קטן מהם מיושם לתוך מערכת החיים הממשית ועומד בה במבחן'.⁸⁰ ייתכן שהערתו העוקצנית של יהושע על 'ספריו מלאי הערכים הנעלים' של היהודי הדיאספורי מתייחסת, בין היתר, לכוכב הלכת של מר סאמלר, שעורר הד בשיח הספרותי שנים מעטות קודם לכן. את טיעונו נגד האפשרות של מוסר יהודי דיאספורי מפתח יהושע בהמשך במסגרת הפילוסופיה הפוליטית, פיתוח פורמלי כמעט. לדידו חיים יהודיים ללא ריבונות בתוך חברת רוב לא-יהודית, פירושם מניה וביה שערכי המוסר של אדם הם פחות יהודיים:

בישראל, כל פרט מן החיים עומד במבחן הערכים, האמונות, ההתנהגות והחלומות היהודיים. ומי שדואג לרציפותם של ערכים אלו חייב לבדוק אותם לא בתיאוריה אלא במעשה. [...] כאשר חיילי צה"ל מקיימים את טוהר הנשק – ערכים יהודיים מתחזקים, ואילו כאשר חיילי צה"ל עושים מעשי זוועה – ערכים יהודיים מתמוטטים. אין עוד הפרדה בין עולם רוחני סגור, שבו מתדיינים על רעיונות, לבין מציאות שאין לה כל רלבנציה לכך.⁸¹

לפי יהושע, אם כן, ריבונות יהודית היא תנאי מקדים לעצם הדיון בשאלת מוסריותה או חוסר מוסריותה של התנהגות מסוימת במונחים יהודיים. זאת להבדיל מצפירה פורת, שכזכור גרסה כי תפיסתו האוניברסלית הפציפיסטית של בלו שגויה (כתפיסה יהודית) בשל התעלמותה מן האידאה ההיסטורית-תאולוגית המשוקעת בספרות היהודית של 'אלוהי היהודים שהוא אל נקמות, עזוז וגיבור מלחמה, שנתן כלי מלחמה ביד דוויד וציווה על היהודי הבא להרגך השכם להורגו'.⁸² אצל יהושע, לעומת זאת, תפיסת המוסר היהודית הדיאספורית נדחית מסיבה אחרת לגמרי: מלכתחילה רק במדינה יהודית, בשל אופיה הקולקטיבי הטוטלי, אפשר לייחס להתנהגות בעלת השלכות בתחום המוסר משמעות יהודית כלשהי, תהיה אשר תהיה התנהגות זו. לדידו של יהושע ערכי המוסר של יהודים בתפוצה עשויים אולי להיות ראויים מבחינה מוסרית גרידא, אך הם אינם ולעולם לא יהיו באופן אימננטי ופורמלי ערכים יהודיים. אם כך, על אף ייחודם של הטיעונים של יהושע, היה לו מכנה משותף חשוב עם קולות אחרים בשיח הספרותי והפובליציסטי בישראל בשנות השבעים: דרכם להתמודד עם ביקורת מוסרית-פוליטית יהודית-אמריקנית הייתה

80 שם, עמ' 133.

81 שם.

82 פורת, 'האריה המת והכלב החי', עמ' 108.

להציג ביקורת זו כ'פחות יהודית' או כ'לא-יהודית', באופן שנגזרת ממנו עדיפותה של החלופה הישראלית לחיים היהודיים באמריקה.

סיכום

מה מעיק על פורטנוי וכוּכב הלכת של מר סאמלר הקדימו את זמנם בכך שבישרו כבר בסוף שנות השישים וראשית שנות השבעים על תמורה בדרכי ייצוגה של ישראל בזרם המרכזי בתרבות היהודית אמריקנית. במחקר ההיסטורי נהוג לראות את תחילת המגמה החדשה במערכת היחסים רק באמצע או סוף שנות השמונים, כאשר לאחר שנות המחויבות העמוקה כלפי ישראל עם הקמת המדינה, ובעיקר בעקבות מלחמת ששת הימים, נגלו סדקים בתפיסה היהודית-אמריקנית את החברה הישראלית ובהזדהות עמה.⁸³ מלחמת לבנון הראשונה, לכידתו ומאסרו של ג'ונתן פולארד, האנתפאדה הראשונה והמשך ביסוס המונופול החרדי על מוסדות הדת בישראל, נחשבים למה שיצרו בקרב יהודי אמריקה הליברלים מגמה של ריחוק וביקורת כלפי ישראל, שנמשכת עד ימינו.⁸⁴

משום כך המפגש הספרותי-אידאולוגי שהחל בראשית שנות השבעים עם התרגום לעברית של יצירותיהם של בלו ורות, היה במידה רבה חדש לקהל הקוראים המקומי. הקורא העברי נטה לפגוש עד אז ייצוג חיובי ואוהד בהרבה של הלאומיות הישראלית בבידיון היהודי-אמריקני, בעיקר זה הפופולרי. אחי גיבורי התהילה להווארד פאסט תורגם ועובד להצגה רבת-רושם בקיבוצים גבעת ברנר, שריד ואחרים לעיני עשרות אלפי צופים, ושימש לחיזוק האתוס הלאומי בראשית שנות החמישים.⁸⁵ ביקוריו בארץ של הסופר הצינוני והאורתודוקסי הרמן ווק נרתמו בעיתונות היומית לחיזוק הגאווה בבניית האומה ולאישור ערכה התרבותי.⁸⁶ הסקירות לספר אקסודוס מאת ליאון יוריס, גם כשפקקו בערכו האמנותי של הרומן, בירכו עליו ככלי הסברתי תעמולתי מצוין.⁸⁷ מובן שהקורא העברי כבר נתקל בייצוגים ביקורתיים חריפים של המוסר הישראלי בספרות המקור של ס. יזהר, חנוך לוין, עמוס עוז ואחרים. אולם המפגש עם הדיוקן הלא-מחמיא בספריהם של בלו ורות היה בכל זאת ראשון מסוגו: את הביקורת המוסרית-פוליטית מתחו כעת מחברים נודעים מן המרכז היהודי הגדול בארצות הברית.

83 Michael Barnett, *The Star and the Stripes: A History of the Foreign Policies of American Jews*, Princeton University Press, Princeton, NJ 2016, pp. 195-242

84 ראו, למשל: *Contemporary Jewry*, 30, 2-3 (Special Issue on the Distancing Hypothesis, 2010).

85 ח' לנדוי, 'המכבים על רוכסי "שריד"', *על המשמר*, 4.7.1951.

86 א' בן-דוד, 'בעל "המרד על הקיין" מבקר בישראל', *מעריב*, 29.4.1955.

87 עליזה לבנברג, 'אקסודוס', *דבר*, 21.8.1956; משה בן-שחר, 'שליחות חשובה מזו של אבא אבן: "אקסודוס"', הספר שחולל מפנה ביחסם של האמריקנים לישראל, *חרות*, 29.7.1959.

בכל הנוגע לייצוגיה של ישראל ברומנים ראינו שהמפגש הראשוני הזה לבש צביון של פולמוס בביקורת העברית. האפיוזודות הישראליות ביצירות הנידונות של בלו ורות נטו להיות מעט רדוקטיביות, ואילו המבקרים הישראלים מצדם נקטו לשון הסברתית, לעתים אמוציונלית. מפגשים דומים שנוצרו מתרגומים בשנים מאוחרות יותר נטו ללא ספק להיות מורכבים יותר. כבר בשנות השמונים המאוחרות ובמהלך שנות התשעים דומה שדעך השימוש הרטורי שעשו מבקרי ספרות ישראלים בדיאספוריות של היוצרים האמריקנים כדי לערער על ביקורתם המוסרית-פוליטית. הסקירות שפורסמו בעיתונות העברית על החצי השני (1989) ומבצע שיילוק (1999) מאת פיליפ רות מדגימות זאת היטב. ישראל ממלאת בשני הרומנים תפקיד תמטי מרכזי בהרבה מאשר במה מעיק על פורטנוי, ומוטחת בה ביקורת פוליטית חריפה וקונקרטי יותר. אולם גם כותבי הרשימות שדחו את הדמויות וההתרחשויות הישראליות ברומנים כסטראוטיפיות לא תיארו את רות עצמו כ'מתבולל' או הוכיחו אותו על חייו בתפוצה. חשוב מזה, הם לא בחרו להסיק מהחיפוש העצמי של הדמויות היהודיות-אמריקניות ברומנים שלו על מצבה הרעוע כביכול של הקהילה היהודית-אמריקנית.⁸⁸

דוגמה חשובה נוספת היא תרגומם מחדש של כוכב הלכת של מר סאמלר ב-1993 ומה מעיק על פורטנוי ב-2009. בכל האמור בייצוגיה של ישראל, התקבלותם של הרומנים האלה הייתה שונה בתכלית מאשר בשנות השבעים. שלוש הביקורות שהתפרסמו על ספרו של בלו בעיתונות היומית ב-1994 לא הזכירו כלל את הדימויים של ישראל ברומן.⁸⁹ עשור וחצי אחר כך, בין הרשימות הספורות על ספרו של רות שהזכירו את האפיוזודה הישראלית ברומן, היה אף מי שבירך על הביקורת המובעת בה והציע למחברים המקומיים ללמוד מן ההומור העצמי היהודי-אמריקני ולהשיל משהו מ'רצינותה' חמורת הסבר והצדקנית של הספרות העברית.⁹⁰

מובן שנחוצה סקירה מקיפה יותר כדי לשפוך אור על המגמות הדומיננטיות בשיח הספרותי של העשורים האחרונים, וכדי לבחון אם התגובה הישראלית לביקורת מוסרית דיאספורית בשנים אלה הייתה משותפת לעיתונים ולכתבי עת בעלי אוריינטציות פוליטיות שונות כמו בשנות השבעים. אולם ההשוואה הראשונית מלמדת שהממד המגויס שאפיין את הזרם המרכזי בשיח הספרותי אמנם איבד מאחידותו ומכוחו. יתרה מזאת, כפי שמעידה רשימתו של נועם שיזף על הנתניהו שהובאה בתחילת המאמר, ביקורות ישראליות אחדות אף החלו לבטא בהקשר היהודי-אמריקני אוריינטציה מובהקת של שמאל. כמובן, גם אם מבקרים מאוחרים אלה לא ראו איום בגערות מוסריות מובלעות מצד יוצרי התפוצה,

88 ראו, למשל: הדה בושס, 'סקס ויהדות' - כאובססיות, הארץ, 21.12.1987; דורית זילברמן, 'ברית המילה', מעריב, 12.1.1990; נעמה כרמי, 'כפילו של פיליפ רות משוטט בירושלים', שם, 20.8.1999.

89 אירי ריקין, 'התבוננות שנונה בריקבון של המערב', שם, 7.1.1994; יעל לוטן, 'מוח יהודי, זין כושי, יופי סקנדינאווי', הארץ, 21.1.1994; מרים קוץ, 'החוזה עם האנושי', ידיעות אחרונות, 21.1.1994.

90 עמרי הרצוג, 'לא קל להיות יהודי: על ההומור הפרוע של פיליפ רות, מחבר "מה מעיק על פורטנוי"', הארץ, 3.2.2010.

ולעתים אף 'עקפו' אותן משמאל, כמו שיזף, גישתם לא בהכרח משקפת מגמה חברתית ותרבותית רחבה. אדרבה, ייתכן שזו עדות נוספת להתגוננותו והתפצלותו של שיח הביקורת העברית, ולהמשך התרחקותו מן הזרם המרכזי בחברה הישראלית, והשפעתו הציבורית המצטמצמת.

לבסוף, התגובה של המבקרים הישראלים בעשורים האחרונים, שכאמור נהפכה בהדרגה פחות מתגוננת ופחות מגויסת מבחינה אידאולוגית, עשויה להצביע על שינוי נוסף, סמוי יותר מן העין. ראינו שבשנות השבעים ניכרה בשיח הספרותי בארץ ההנחה שלא זו בלבד שהעיסוק בסוגיות מוסר הקשורות בישראל ממלא תפקיד בעיצוב הזהות היהודית-אמריקנית, אלא גם שהביקורת המוסרית-פוליטית של יהודי אמריקה רלוונטית וחשובה לישראל. המתח בין ישראל לתפוצה בעבע מתחת לפני השטח של העיסוק הגלוי בייצוגים ספרותיים של לאומנות ושל הסכסוך הישראלי-ערבי, והזין אותו. דיונים על (חוסר) מוסריותה של ישראל סיפקו עדות עקיפה למאבק בין מולדת לתפוצה על הון סימבולי בעולם היהודי. אולם התגובה הפולמוסית האינטנסיבית שאפיינה מבקרים ישראלים רבים בשנות השבעים, אשר הגיעה לעתים עד שלילת הגולה, הייתה מוכרחה לנבוע מהנחה מוקדמת על תלות הדדית עקרונית בין הקהילות. לולא נתפסה הביקורת היהודית-אמריקנית כאתגר כה רלוונטי ומטריד בעיני המבקרים הישראלים, לא היה להם כה חשוב להתפלמס עמה. דפוס ההתמודדות הישראלי המוקדם עם ביקורת מוסרית-פוליטית מצד סופרים יהודים-אמריקנים, שהיה כרוך בהסטת הדיון מסוגיות אקטואליות טעונות אל מאבק רעיוני יותר על הסדר ההיררכי בין זהות יהודית במולדת ובתפוצה, מעיד אפוא באופן פרדוקסלי על הנחת מוצא של זיקה וקרבה בין הקהילות. מכאן שדעיכתו של דפוס ההתמודדות הזה לאחר שנות השבעים עשויה ללמד דווקא על שחיקה בזיקה ובקרבה אלה.